

Linnés plugghäst

RONNIE CARLSSON

Linnés plugghäst på plats i lilla stenhuset på Hammarby gård. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

På Linnés gård i Hammarby, Danmarks socken i Uppland, finns en möbel från 1700-talet som brukar kallas Linnés plugghäst. Den ingår i Uppsala universitets konstsamlingar med inventarie-nummer UU5121. Det är en lässtol, utan ryggstöd men med ett uppbyggt armstöd och en bokklaff framför den sittande. Den sägs ha använts av Linné även som undervisningskateder.

Linnés plugghäst är en egenartad möbel som delvis söker sina rötter i de medeltida läspulpet som antingen var en egen möbel, stälpulpet, eller ett löst föremål att ställa på ett bord. Kärnan i en pulpet är den lutande skivan som tjänar som underlag för den bok man vill läsa. Vid något tillfälle har någon fått idén att kombinera en stol med en läspulpet till en lässtol, och under renässansen och nya tiden fanns sådana vid olika bibliotek på den europeiska kontinenten. Utvecklingen under 1700-talets slut och 1800-talet gick mot mer stolsliknande typer, med fyra ben och mindre bokklaffar, och varianter med bara stoppade armstöd ovanpå ryggstödet, konversations- och rökstolar (voyeuse respektive fumeuse), utan bokklaff.

Strängt taget är plugghästen kanske en pall snarare än en stol, med sina plankben och avsaknaden av egentligt ryggstöd – eftersom förlängningen av frambenet med armstödet knappast är tänkt att, eller ens kan, användas som ryggstöd. Släktskapet med vissa typer av bänkar är

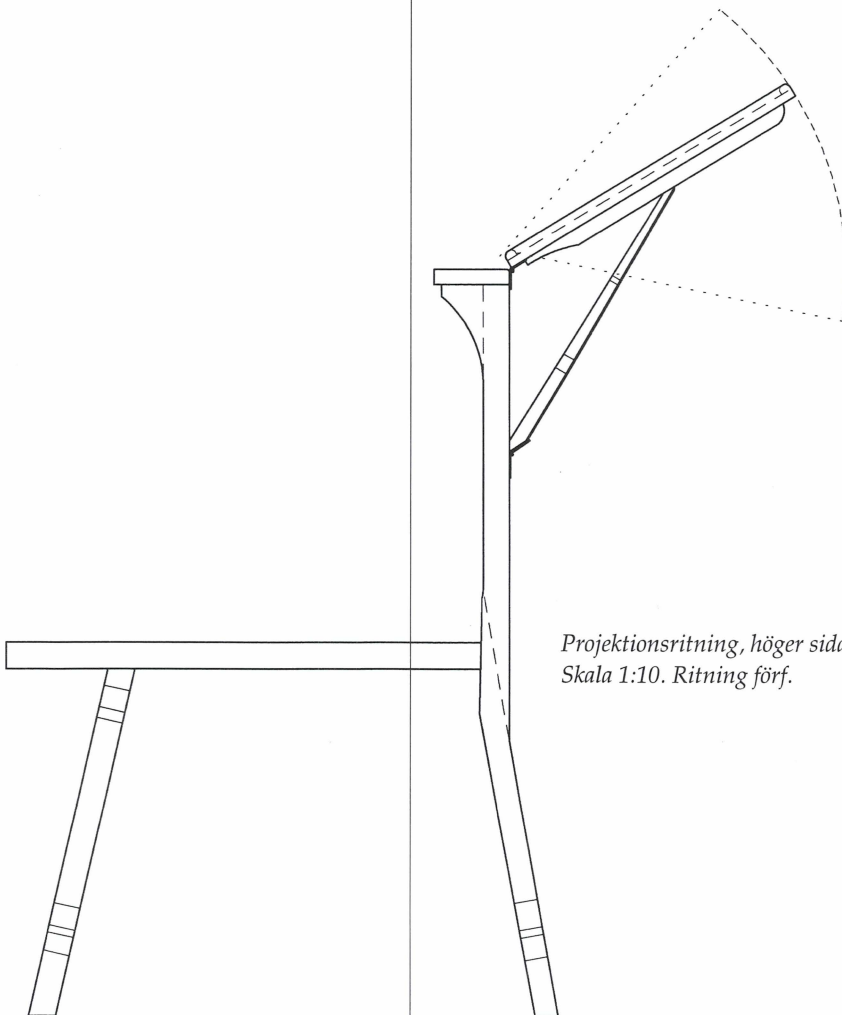
också tydligt, men plugghästen är uppenbart avsedd att användas av endast en person – och således ingen bänk i den meningen. Om man nödvändigtvis ska rangera in den bland möbelstilarna, så hör den väl till barocken, eller senbarocken till och med.

En modern variant av en plugghäst har tagits fram, med bibehållen idé och allmän utformning, men där snart sagt varje detalj förändrats och anpassats till bl.a. moderna tillverkningsmetoder. Färdiga möbler, byggsatser och ritningar finns till salu och ritningar finns också att hämta hem gratis från nätet (www.plugghasten.se).

Plugghästen på Linnés Hammarby är byggd helt i trä, sannolikt furu – med undantag av tre gångjärn och spikarna till dessa som är av järn. Den har en plan, vågrät sits och ett bakre och ett främre figursågat brädden i något trubbig vinkel bakåt respektive framåt. Det främre benet är förlängt uppåt och överst avslutat med ett brett armstöd vinkelrätt mot stolens längdriktning, och framför det sitter en tunn, rektangulär klaff som kan vinklas, stödd av ett ställbart klaffstöd. Hela stolen med undantag av sitsens undersida är bestruken med en tunn oljefärg i en relativt mörk, neutralt grå eller möjligen gråblå nyans, som bitvis är bortnött.

På följande sidor finns några skalenliga ritningar av hela möbelen, liksom ett antal måttsatta ritningar på de olika ingående delarna. Måtten är angivna i millimeter

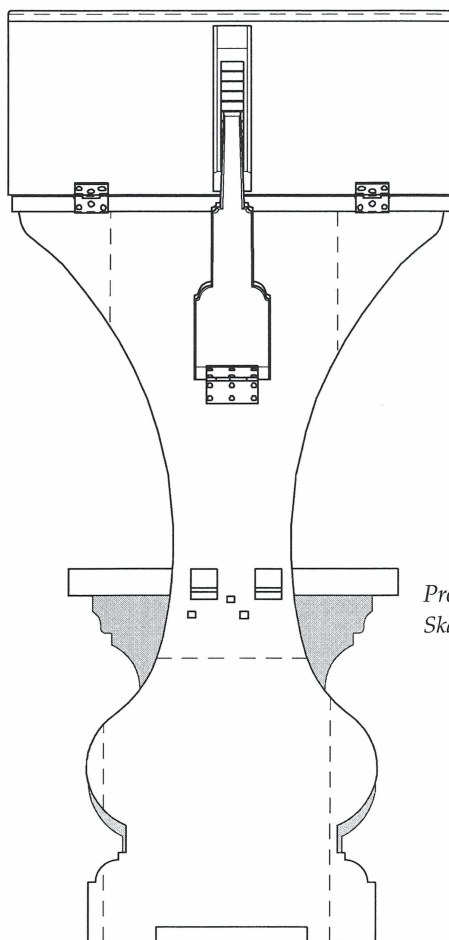
Skala 1:10

Projektionsritning, höger sida.
Skala 1:10. Ritning förf.

0 0,1 0,2 0,3 0,4 0,5 1 m

Skala 1:10

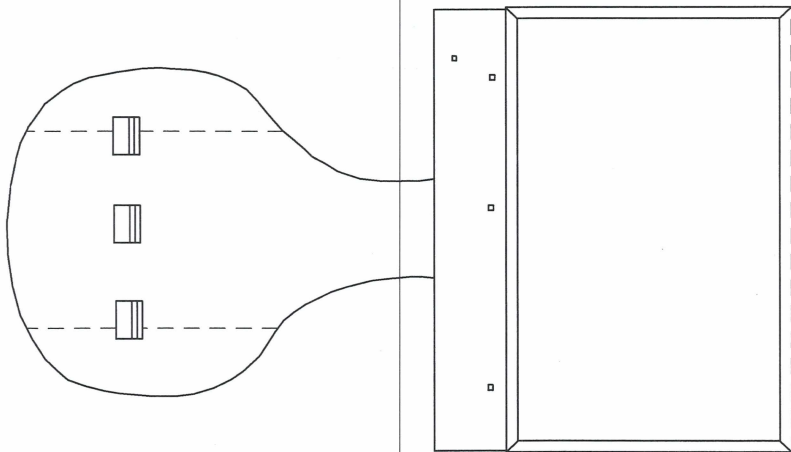

Projektionsritning, framsida.
Skala 1:10. Ritning förf.

Skala 1:10

Projektionsritning, ovansida.
Skala 1:10. Ritning förf.

0 0,1 0,2 0,3 0,4 0,5 1 m

och den höga precisionen är av uppenbara skäl delvis en chimär. Möbeln är helt enkelt inte så exakt tillverkad att man egentligen kan göra en generell uppmätning så noggrann. Ritningarna har upprättats efter dokumentation i form av skalkritning på millimeterpapper i kombination med måttsatta skisser och fotografier. Förhoppningsvis är de tillräckligt detaljerade för den som till äventyrs vill tillverka en kopia av originalet – eller varför inte en modell i mindre skala.

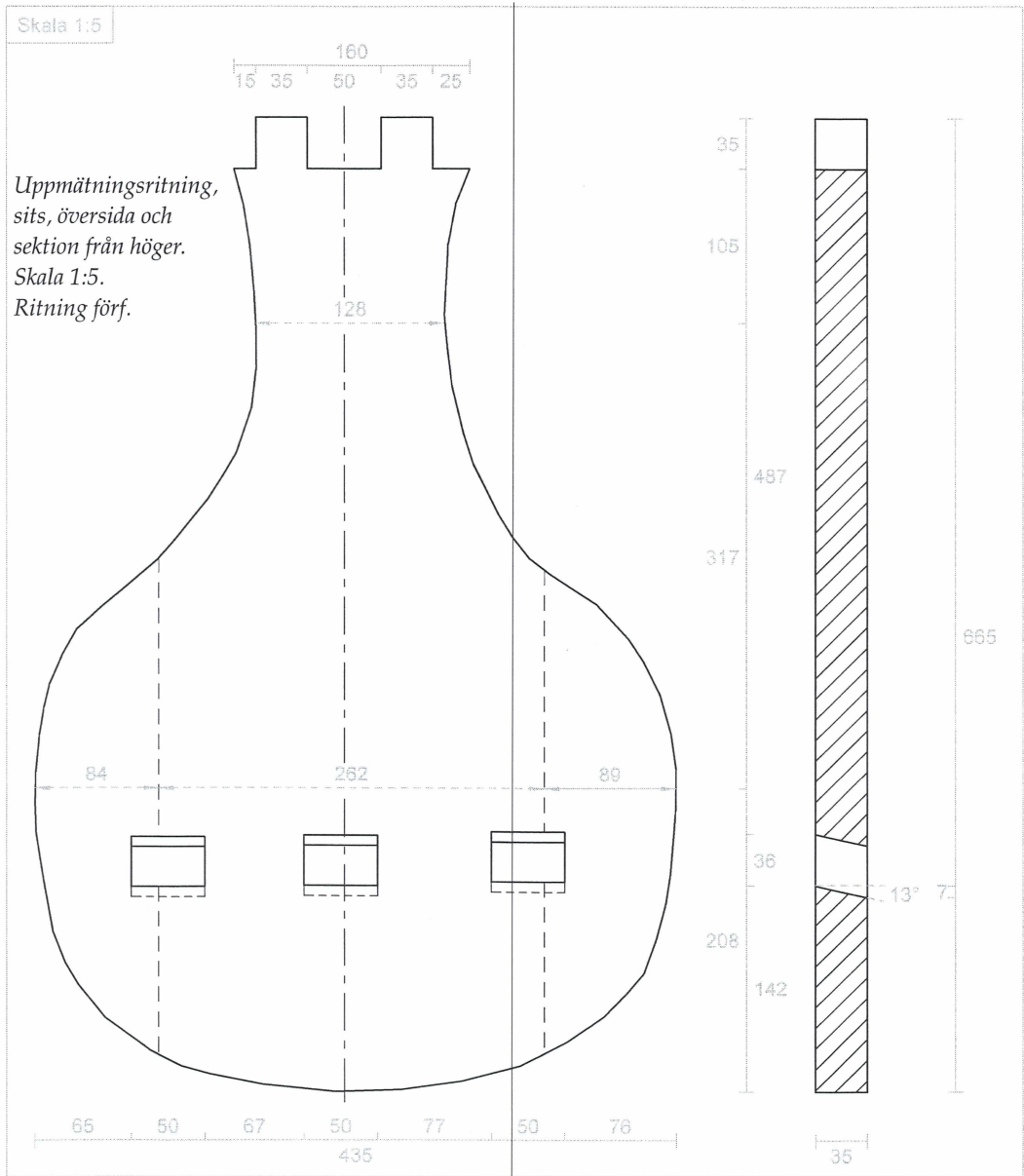
Sitsen är tillverkad av tre brädor, en 26 cm bred i mitten och en minst 9 cm bred på vardera sidan, som limmats samman till en minst 44 cm bred och 3,5 cm tjock skiva. Ur denna har sedan sitsen figursågats till nyckelhålsform, 44 cm på det bredaste stället, 13 cm på det smalaste, samt 63 cm effektiv längd, 66,5 cm totalt. Formen på sitsen påminner således om ett nyckelhål, med ett rundat fyrkantigt säte och ett svagt konkavt skaft där benen eller knäna ska vara. Den är inte så påfallande formsäkert utsågad och höger och vänster sida är lite olika. Det bakre brädbenet är in tappat med tre kilade rektangulära tappar, 3,5×5 cm, i den bakre halvan av sätesdelen, och sitsen är i sin tur intappad med två kilade kvadratiska tappar, 3,5×3,5 cm, rakt genom snedlasken mellan det främre brädbenet och armstödet.

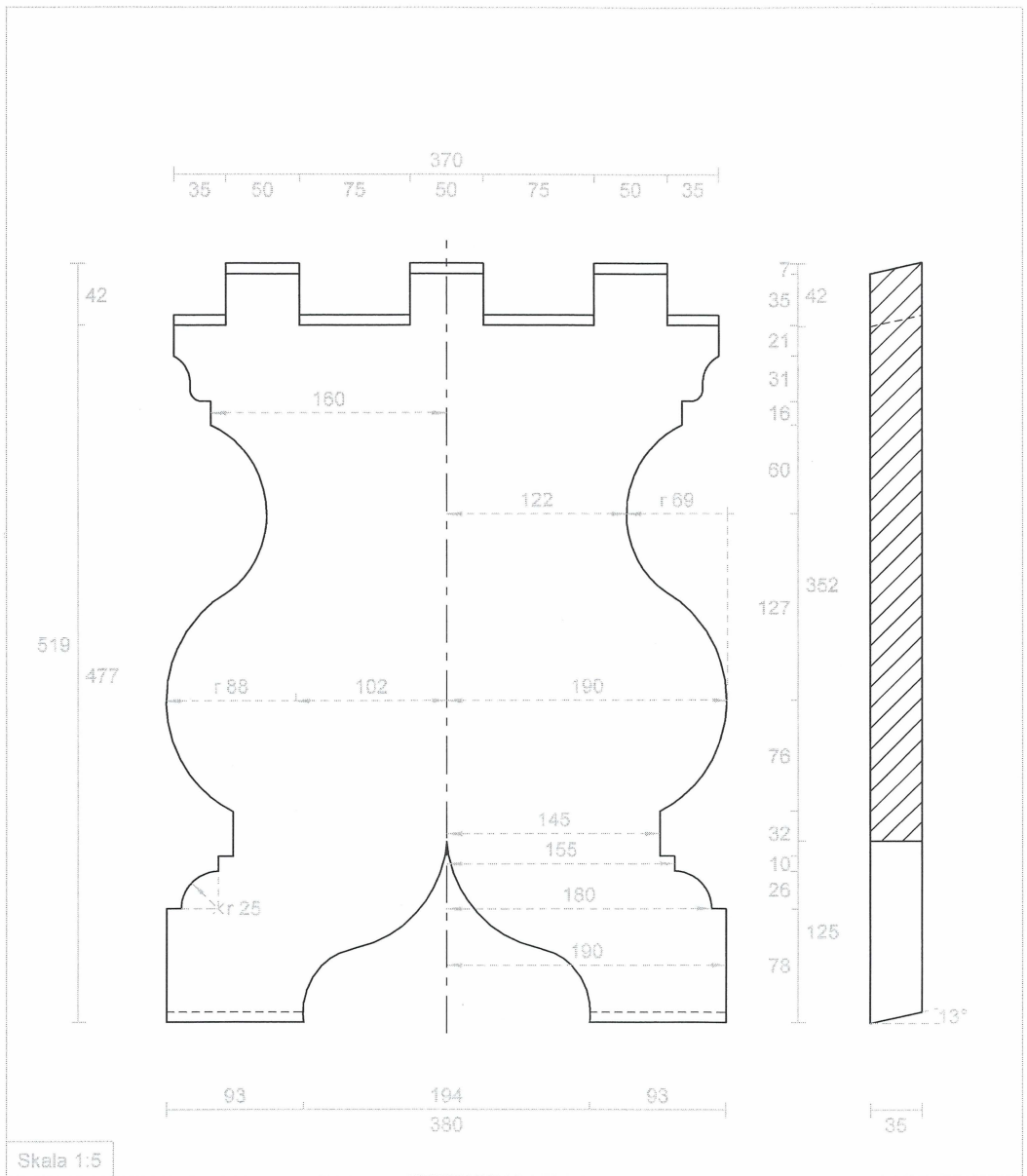
Det bakre brädbenet är figursågat ur vad som tycks vara ett stycke, minst 38 cm

brett och 3,5 cm tjockt. Underkanten och överkanten är fasade ca 13° för att passa golvet respektive sitsen, men figursågningen är vinkelrät mot benbrädan. Mellan de båda fötterna är brädan uppsågad i en svängd linje så att två små individuella ben bildas. I överkanten har tre tappar sågats och inpassats i urtag i sitsen.

Frambenet är hoplimmat av tre brädor, en 30 cm bred i mitten, en minst 2,5 cm bred på högra sidan och en minst 6,5 cm bred på vänstra sidan, till en 38,5 cm bred skiva ur vilken benet figursågats. Frambenet är något tunnare än övriga delar, endast 3 cm tjockt. Mellan fötterna, 2 cm höga, finns inte som på bakbenet någon ursågning. Upptill smalnar frambenet av till samma bredd som sitsens framdel, 16 cm, och här finns två genomgående rektangulära urtag för sitsens tappar. Frambenets baksida har hyvlats ner till en spets för att motsvara armstödet snedlask, så att vinkeln mot sitsen är 90° vid infästningen och 6 cm under denna; därunder vinklar frambenet ca 100° mot sitsen. Liksom på bakbenet är underkanten vinklad, 10°, för att passa golvet, men figursågningen är vinkelrät mot brädan.

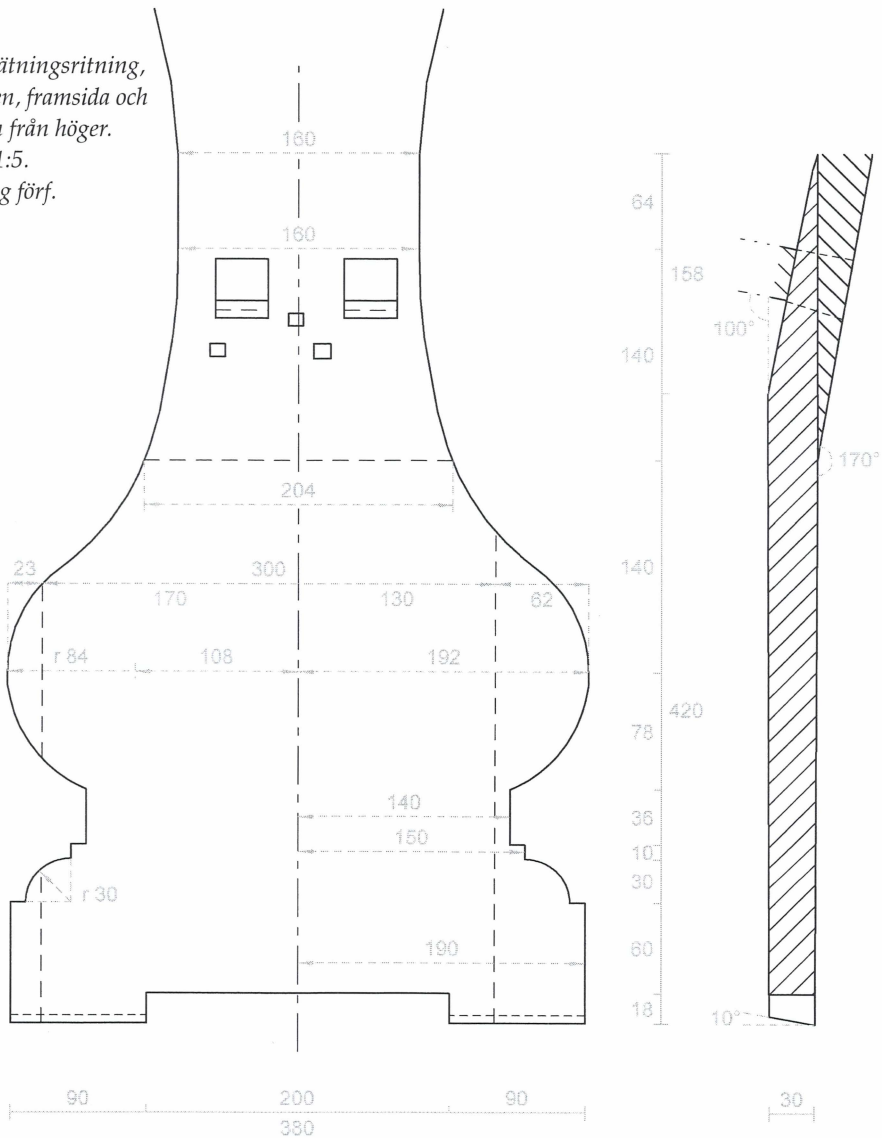
Armstödet är tillverkat av flera delar. Först en lodrät förlängning av frambenet, 10° utvinklad från frambenets linje och fäst vid frambenet med en 20 cm lång snedlask. Förlängningsdelen är hoplimmad av tre brädor: en mittbräda 30 cm bred, en

Uppmåtningsritning, bakken, baksida och sektion från höger. Skala 1:5. Ritning förf.

Uppmätningssritning,
framben, framsida och
sektion från höger.
Skala 1:5.
Ritning förf.

Skala 1:5

12 cm bred till höger och en 14 cm till vänster, tillsammans 58 cm bred, 60 cm hög och 3,5 cm tjock. Den är sågad till en uppåt kraftigt utsvängd form. Den övre delen är förstärkt och förtjockad med en fastlimmad, liggande, 5,5 cm tjock och 12,5 cm bred plank, sågad till samma utsvängda form som frambenets förlängning och nedhyvlat i en svängd form från full tjocklek i överkant till noll i underkant. Ovanpå denna och frambenets förlängning ligger det egentliga armstödet i form av en bräda, 59 cm lång, 10 cm bred och 2 cm tjock, i rät vinkel mot stolens längdriktning. Den har på fyra ställen fästs i underlaget med fyrkantiga träpluggar. På framkanten sitter symmetriskt två gångjärn av omvikt, dubbel järnplåt fästade med spik, och i dessa är klaffarna fäst.

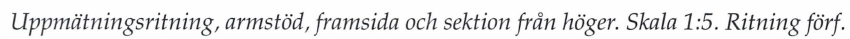
Klaffen är sannolikt limmad av flera bräder till en tunn, 1 cm tjock skiva. Som brädernas längdriktning är vinkelrät mot stolens längdriktning blir brädernas bredd, 44 cm, klaffens längd eller djup och brädernas längd, 59 cm, klaffens bredd. Runt klaffens kant sitter på översidan en 1 cm hög halvrundstav fästad, gerad 45° i hörnen. På undersidan sitter fäst i mittlinjen en 40 cm lång, 5 cm bred och 2 cm tjock stav med elva rektangulära fördjupningar, fästen för klaffstödet.

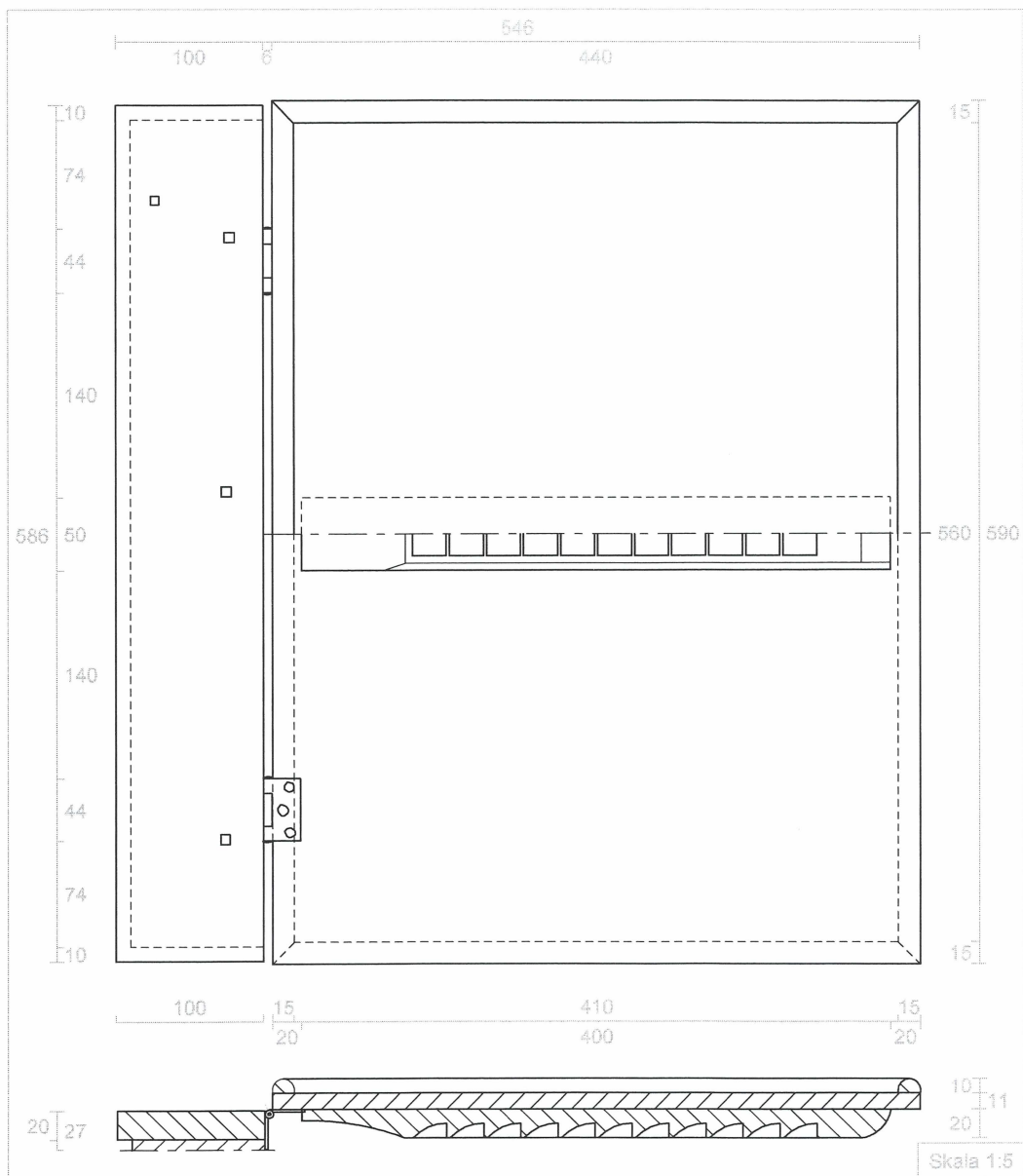
Klaffstödet är en figursågad bräda, 42 cm

lång och 10/7/3–2 cm bred – i tre etapper – samt 1–2 cm tjock. Den är fäst på framsidan av frambenets förlängning, med spik i ett brett gångjärn av dubbel, omvikt järnplåt. Klaffen och stödet är inte så väl anpassade till varandra. Högsta läget för klaffen – med framkanten 134 cm över golvet – nås med stödet i den fjärde fördjupningen bakifrån; de tre första går inte att använda. Om stödet sätts i den yttersta, elfte fördjupningen, lutar klaffen något framåt, med framkanten 93 cm över golvet – armstödet överkant ligger 99 cm över golvet. Med stödet i den nionde fördjupningen står klaffen i det närmaste vågrätt.

Några jämförande iakttagelser har också gjorts med två liknande möbler som finns på Skokloster respektive Nordiska Museet.

På *Skokloster* finns en stol, invnr 11591, som är tillverkad på Salsta före 1737, på den tid då Carl Gustaf Bielke (1683–1754) ägde detta. Grönt kläde inköptes 1737 till Skokloster för att klä stolen, vilken således fanns där senast då. Stolen är tillverkad av furu, omålad men till delar klädd med ovan nämnda gröna kläde, fastsatt med möbelspik av mässing genom ett grönt, vävt kantband. Klädseln täcker sitsens översida och kant, armstödet bak-sida, kant och hela överliggaren samt klaffens ovansida. Sitsen och armstödet överliggare är stoppade, sannolikt med tagel.

Uppmåtningsritning, armstödetts överliggare, översida, och bokklaff, översida (överst) och undersida (nederst), samt sektion från höger. Skala 1:5. Ritning förf.

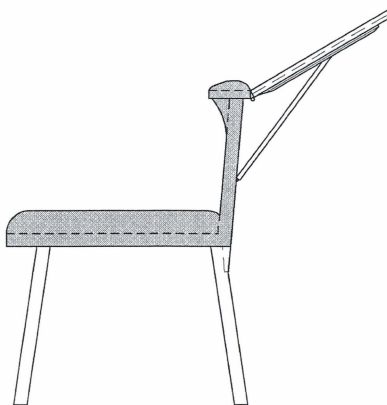
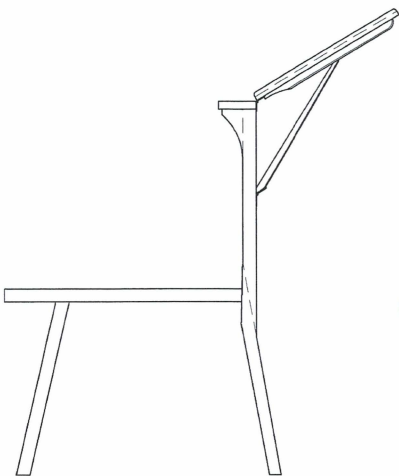
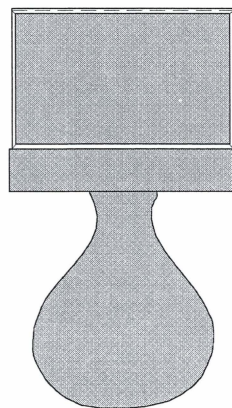
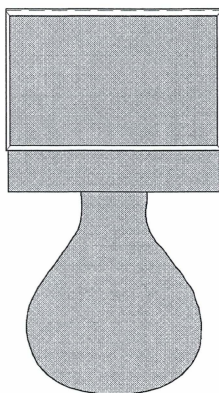
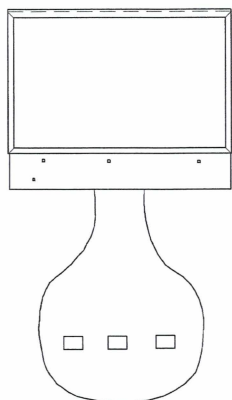

Uppmåtningsritning, Stegbräda, undersida och högersida, samt klaffstöd, under-/framsida och högersida.
Skala 1:5. Ritning förf.

I *Nordiska museets* samlingar finns en lästol, inventarienummer NM145979, som tillhört Uppsalaprofessorn Johan Ihre (1707–1780). Stolen är tillverkad av furu, målad och delvis klädd med grönt skinn. Skinnklädseln täcker sitsens översida och kanter, armstödet baksida, kanter och hela överliggaren. Skinnen är fäst med möbelspik av mässing genom ett kantband av guldfärgat skinn. Sitsen, som lutar något framåt, och armstödet är stoppade med tagel – synligt genom en reva i skinnen. Klaffens yta och bakkant är klädda med grått kläde. Övriga ytor, utom sitsens undersida, är målade med tunn svart färg överströdd med växtmotiv – och även en eller annan fågel och insekt – i guldfärg. Denna bemålning är antagligen inte ursprunglig, och färgkombinationen svart och guld kan tyda på att den gjorts under 1800-talet.

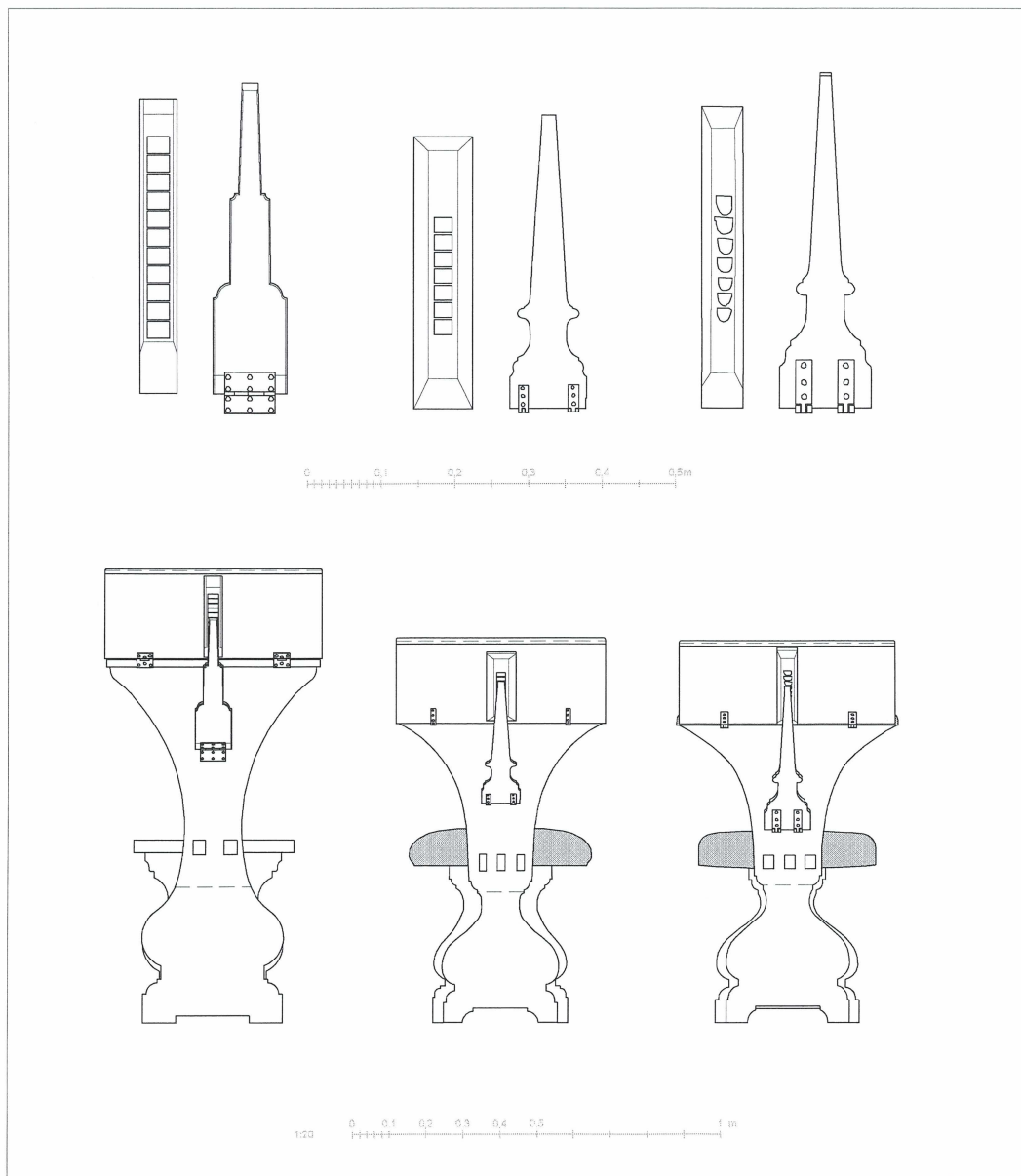
Dessa två stolar från Skokloster och Nordiska museet är inbördes mycket lika och har även vissa drag gemensamma med Linnés stol som gör att man kan anta ett samband på något plan. Principiellt är de tre stolarna uppbyggda på samma sätt, med de ingående delarna, sits, bakben, framben/armstöd, klaff och klaffstöd och deras hopfogning, men i detaljerna finns flera viktiga skillnader. Stolen från Skokloster och stolen från Nordiska museet är delvis klädda och på samma sätt, om än med olika material. Armstödet är lägre, 84 cm jämfört med 100 cm på Linnés stol, och även sitsen är lägre –

exklusive stoppningen, som dock eventuellt vägs upp av att Linnés stol kan ha använts med en lös dyna. Sitsen är fästad i frambenet med tre tappar i stället för två, och snedlaskan mellan frambenet och armstödet är försedd med (minst) ett hak men helt slät på Linnés stol. Frambenet och bakbenet är mycket formlika och frambenet är slankare och något mindre; på Linnés stol är fram- och bakbenet i stort sett lika i den nedre delen och helt olika i den övre. Förhållandet mellan bokklaffens hålstège och klaffstödet är väl avpassat på de båda stolarna från Skokloster och Nordiska museet, men på Linnés stol är hålraden onödigt lång, så att stödet inte kan användas i alla hål. Hålstegen under klaffen, med hålen för klaffstödet är överraskande olika i utförandet. Vackrast och skickligast tillverkad är den på Skokloster, med jämt stämde rektangulära hål och bred, jämn avfasning åt alla håll. På Linnés stol är hålen jämt formade men den yttre formen ganska grov och klumpig med tvär övergång till klaffens baksida. Sämst av alla är stegen på stolen i Nordiska museet, med sned och ojämn fasning och snett insatta och illa formade hål. Det är kanske inte helt otänkbart att en undersökning skulle visa att den ursprungliga stegen bytts vid något tillfälle, t.ex. då stolen målades. Konstruktionen är förvisso inte fulländad, och ett av problemen är konstruktionen med klaffstödet som är ledat i underkant, vilket gör att om man lyfter på klaf-

1:20 0 0,1 0,2 0,3 0,4 0,5 1 m

Jämförande projektionsritning, ovansida och höger sida; Linnés Hammarby UU5121 (t v) – Skokloster 11591 (mitten) – Nordiska museet 145979 (t h). Skala 1:20. Ritning förf.

Jämförande projektionsritning, klaffstöd och stödbräda samt framsida; Linnés Hammarby UU5121 (t v) – Skokloster 11591 (mitten) – Nordiska museet 145979 (t h). Skala 1:20. Ritning förf.

fen bara en aning så faller stödet av egen kraft ned helt och klaffen hänger fritt utan stöd. Om denna då är full med böcker är det lätt att räkna ut vad som händer. På Johan Ihres stol i Nordiska museet har stödet – sannolikt i efterhand – säkrats med en kedja av mässing som gör att stödet inte kan falla ner.

Möjligen har de båda stolarna från Skokloster och Nordiska museet tillverkats av samme snickare på Salsta, efter skisser eller beskrivning av en stol i ett bibliotek någonstans på den europeiska kontinenten, t.ex. Leiden i Holland där både Johan Ihre och Carl Johan Bielke studerat. Frågan om Linnés stol tillverkats med – någon av – dessa som förebild eller om han själv instruerat en lokal snickare utifrån egna erfarenheter från t.ex. Holland där också han studerat, går inte att besvara utan att ha en eventuell förebild tillgänglig. De likheter som trots allt finns talar för det första alternativet och skillnaderna för det andra, men skillnaderna skulle också kunna bero på snickarnas olika lokala traditioner.

Litteratur

- Grip, Gunnar. *Linnés plugghäst*. Uppsats, Linnékurs distans 5p. [Uppsala universitet.] Stencil. 2005.
- Svenskt möbelllexikon*. Utarbetat av Ingegärd Henschen och Sten Blomberg. Malmö 1961, 1962.
- Wallin, Sigurd. *Nordiska museets möbler från svenska herremanshem*. Nordiska museet. Stockholm 1931–35.
- Westin Berg, Elisabeth. Erik Brahe, student i Uppsala på 1730-talet. // *Kunglig vänskap. 1700-talet på Skokloster*, s 56–65. Skoklosterstudier nr 33. ISBN 91-972577-8-8. Skokloster slott 2000.

Ronnie Carlsson är fil.lic. i arkeologi och verksam i det s.k. Huseliusprojektet – Uppsala domkyrka vid Upplandsmuseet.